

ESSZÉ

Klein Szilvia

Egy fordító naplójából

Gyötrelmek

1.

Egy kezdő szakfordító mindennapjai az „időm van, tejem van, miért ne szoptassak?” jegyében telnek. Időm van, németül tudok, miért ne vállalam el az Odera-Spree-csatorna kiszélesítésével kapcsolatos jogi bonyodalmakról szóló ügyiratok fordítását? Időm van, angolul tudok, miért ne fordítsak agrárjogszabályokat?

2.

Fordítás közben két szöveg fut a fejemben. Az egyik, amit én magyarosnak érzek. A másik változat, amit a szépirodalmat nem olvasó, romlott magyarságú internetes szövegeken nevelkedő/elő lektor (persze nem minden lektor ilyen) magyarosnak érez. Folyamatos kettős terhelés: minden mondatnál eldönteni, írjam-e magyarosan, aztán majd a lektor kijavítja magyartalanra, vagy kíméljem meg a munkától, és próbáljam meg rögtön magyartalanra megírni a szöveget.

3.

Amikor a fordító két hónapig nagyközönségnek szóló könyvet fordít különböző betegségekről és azok terápiás lehetőségeiről, akkor öndiagnózis keretében a következő tüneteket figyeli meg magán:

Napokig örül, hogy a hasnyálmirigye magától is tudja, pontosan mikor és mennyi inzulint kell termelnie.

Ha egy barátnője elpanaszolja, hogy a randévúpartnere három jól sikerült randevú után szó nélkül felszívódott, így vigasztalja: „Nem a te hibád. Biztos heresérve vagy prosztata-megnagyobbodása van.”

Azokon a napokon boldog, amikor a prosztata-megbetegedések és a merevedési zavarok kerülnek terítékre, mert ezek tüneteit még a leghipochonderebb fordítónő sem tudja felfedezni magán.

Miután végigfordított pár halálos betegséget, szilárd meggyőződésévé válik, hogy a depresszió, a pikkelysömör és a gombás fertőzés mind vidám karneváli ünnepség.

Annyi mindent tud az emésztésről, hogy nincs kedve enni.

Annyi mindent tud a nemi úton terjedő betegségekről, hogy ha egy filmben csókolózni kezdenek, gyorsan csatornát vált. Egyre kevésbé érti, hogy tudnak az orvosok egész életükben teljes munkaidőben együtt élni a biológiai létbe való belevetettsé-
günk gondolatával.

Kéretlen orvosi tanácsokat ad barátainak, ismerőseinek, idegeneknek és a rászorulóknak.

Húsz év aktív uszodába járás után életében először aggódni kezd az uszodai fertőzések miatt.

Eddig is sejtette, de most már tudja: kész csoda, hogy vannak egészséges emberek is. Bár Thomas Mann is megírta, hogy csak addig, amíg nem látta őket orvos, mert valamilyen betegséget mindenkin lehet találni.

A „Mi újság?” kérdésre így válaszol: „Képzeld, a lupust először egy kaposvári születésű orvos írta le!”, valamint „Képzeld, nemcsak szürkeállomány van az agyban, hanem feketeállomány is!”

4.

Amikor a lektortól ezt a visszajelzést kapod: „'És'-sel nem kezdünk mondatot.” Akkor csak a jólneveltség tart vissza a fejedben körvonalazódó válasz elküldésétől: Az „'És'-sel nem kezdünk mondatot” mondat is „és”-sel kezdődik. Vagy: *Kedves kolléga! Én jól vagyok. És te?*

5.

Amikor a vezető nyelvi lektor a „báty” szót „bátyy”-ra javítja. Akkor a fordító úgy érzi, kár a gőzért. Felesleges belegondolni a szó-

rend jelentésmódosító hatásaiba, a szójátékokba, a félreérthető jelentések elkerülésébe vagy szándékosan félreérthető, kétértelmű mondatok megalkotásába.

6.

Az amerikai stand up comedy-k, amelyeket most fordítok, nem sokkal szórakoztatóbbak, mint az európai uniós jogszabályok, amelyeket régebben fordítottam. Különbség, hogy utóbbiak nem is szándékoznak viccesek lenni, de néha mégis viccesebbre sikerülnek egy átlagos amerikai stand-up-nál. Lásd a kedvtelésből tartott vadászgörények utazási jogairól szóló európai parlamenti vitát, amelyből értesülhettünk arról a felháborító érdeksérelemtől, hogy a vadászgörényeknek nem voltak a kutyákkal és macskákkal egyenlő utazási jogaik, amíg azt az EP-ben ki nem harcolták nekik. Free ferrets, szabadságot a vadászgörényeknek!

7.

Amikor hosszas e-mail-folyamban kell győzködni a német megbízót, hogy nem félrefordítás, hanyagság vagy figyelmetlenség, ha a német szövegben szereplő, magyar állampolgárságú „Istvan Kiss” magyarul „Kiss István” lesz. Régen az „új seprű jól söpör” elv alapján belementem ezekbe az idegőrlő levelezésekbe. Ma már hagyom, legyen nekik igazuk: ha ők jobban szeretik Istvan Kist Kiss Istvánnál, legyen meg az örömük! Persze vannak olyan esetek, amikor jelentés-megkülönböztető szerepe lehet a vezeték- és keresztnév sorrendjének: például ha Kiss István Németországban él, akkor úgy fog bemutatkozni, hogy „Ich bin Istvan Kiss”, és úgy fogja kiírni a kapucsengőre a nevét, hogy „Istvan Kiss”. Vagy ha Kiss István külföldön fut be karriert Istvan Kiss nevű cégével.

8.

A filmtolmács gyötrelmei: éjjel 11-kor a mozi gépházában ülni egy kényelmetlen bársképen, amelyen nem lehet támaszkodni, így a hátam majd' szétszakad, miközben mozogni sem lehet, mert egy szűk kis ablakon kilesve látom csak a filmvásznat, jobb-

ról és balról mindeközben a csehszlovák gyártmányú vetítógép és a tolmácgép zár börtönbe úgy, hogy a vetítógép egyes nyúlványai belógnak a filmvászon elé akadályozva a látást és az értelmezést, ráadásul egy rossz mozdulat, és belegabalyodom a padlón kigyózó vezetékekbe, mindeközben megfeszített figyelemmel tolmácsolni, és arra gondolni, hogy Csehszlovákia már 23 éve nem létezik, de a csehszlovák mozigép elpusztíthatatlanul zúg mellettem, mintha a fejemet vernék belülről egy kalapáccsal, és alig tudom túlkiabálni: megfizethetetlen. Nem is fizetik meg.

Skizo

Amikor lengyel tanulmány szerzők angolul értekeznek a magyar nyelvről, én meg ezt – mivel ezt a feladatot kaptam – magyarra fordítom. Tehát magyar nyelven értekezem a magyar nyelvről, de úgy, mintha vadidegen, egzotikus, az olvasó számára ismeretlen nyelv lenne, és az angollal mint mindenki által ismert nyelvvel összevetve próbálom magyarázni magyarul, hogy milyen egzotikus és fura a magyar nyelv. Skizofrén érzés. Pillanatonként váltok perspektívát: hol a tanulmány szerzőjének bőrébe bújok, hol a magyar olvasóéba, hol meg egyszerűen úgy érzem, meg fogok örülni.

Például a „Péternek van autója” birtoklást kifejező mondatszerkezetet mint vadegzotikumot magyarázom magyarul, hiszen az angol „Peter has a car” szerkezethez képest valóban vadegzotikum. A tanulmány szerzője, hogy érzékeltesse az olvasókkal, mennyire más a birtoklást kifejező magyar és angol mondat szerkezete, átírja a magyar szerkezetet szó szerint angolra: „To Peter is his car. / Peter's is his car”. Persze ha én ezt lefordítom magyarra (mert ugye ez a feladatom), akkor megint csak ott tartunk, hogy „Péternek van autója”, és a magyar olvasó nem fog álmélni a birtoklást kifejező magyar szerkezet különlegességén.

Mire ezeket a tanulmányokat lefordítom, be fogok csavarodni, és tanulmányt írok „Az összehasonlító szintaxisról szóló tanul-

mányok fordításának módszertani kérdései” címmel. A szuahéli és grönlandi nyelvről fogok magyarul értekezni, aztán pedig magyar-szuahéli és magyar-grönlandi fordítókat kényszeríték, hogy fordítsák le szuahélira és grönlandira, de úgy, hogy a szuahéli és grönlandi olvasók csodálkozzanak, hogy a saját anyanyelvük milyen egzotikus a magyarhoz képest.

Amikor egy izlandi filmet tolmácsolok magyarra egy filmfesztiválon. A film, gondolom, izlandi nyelven megy, de én a filmet nem kapom meg előre, csak angol és német dialóguslistát. Sem az izlandi–angol, sem az izlandi–német fordítónak nem tűnt fel, hogy a filmben Goethe és Hölderlin legismertebb verseit idézik izlandiul. Szó szerint lefordították a verseket izlandiról németre és angolra. A legabszurdabb az, hogy a német fordító is visszafordította izlandiról németre Goethét és Hölderlint. Nem kell aggódniuk a költőfejedelmeknek, a visszafordítások messze lemaradnak az eredeti versek mögött. Engem nem vertek át a „visszafordítók”, mert a „csók, hattyú, részeg, szent, józan és víz” szavak egyértelműen Hölderlin szavai. A „hegycsúcs, nyugalom, szél és éjszaka” pedig félreismerhetetlenül Goethe szavai. Már csak azon vívodom, hogy a sok-sok remek magyar műfordítás közül melyiket válasszam. Kosztolányi és Szabó Lőrinc a két befutó. Ha nem lettem volna ilyen szemfüles, akkor a Goethét és Hölderlint nyilván izlandi fordításban is jól ismerő nézőközönség felhördülne – „Ilyen műveletlen fordítót, nem ismeri fel Goethét és Hölderlint izlandiul!” –, és mind a ketten egy emberként tiltakozólag kivonulnának a moziból.

Álmodozás

Mi lenne a legideálisabb munka? Némafilmek fordítása! „Némafilmek minőségi fordítása kedvezményes áron, négyet fizet ötöt kap. Ugyanitt elektronikus és hagyományos szótárak jutányos áron eladók.”

Örömök

1.

Amikor egy német nevelőotthonban játszódó filmet fordítok. Igaz, a hatvanas években játszódik, és igaz, nevelőotthon, de a nevelők nyelvezetének fordításához mégis óhatatlanul az általános iskolai emlékeimet kell előszednem. Mit is mondtak a tanárok, ha fecsegtünk, amőbáztunk, leveleztünk az órán? „Mi van itt, klubdélután?“, vagy: „Mi ez itt, fiam, kaszinó?“ Ismerős, ugye? Ezt szeretem a fordításban: olyan nyelvi rétegeket kell előbányásznom magamból, amelyekre azóta több évtizednyi újabb réteg rakódott. Érdekes időutazás leásni ezekhez a kaszinós-klubdélutános rétegekhez.

2.

Hetvenes évekbeli, NSZK-s autós tévémagazint fordítani: vicces. A szereplők sérója és öltözöke egy külön misét megérne, de a témák sem rosszak: világrengető szenzációként jelentik be, hogy Hamburgban száz autósnek kiosztottak egy Ali nevű kis szerkezetet, amely rádiójelek segítségével informálja őket az aktuális dugóhelyzetről, útlezárásokról és balesetekről. Megjósolják, hogy húsz év múlva az egész világon el fog terjedni ez az információs rendszer. Aztán bemutatják, hogy Brazíliában az autók többsége etanol-meghajtású, és finom alkoholillatot pöfög ki magából – majd komoly szakemberek megjósolják, hogy húsz év múlva az NSZK-ban is csak alkohol-meghajtású autók lesznek. Ilyenkor a fordító időutazik, és megtudhatja, hogy látták a messzi-messzi múltban a messzi-messzi jövőt, ami most már messzi-messzi múlt.

3.

Amikor a fordító rádöbben, hogy a fordításra kapott német filmben tulajdonképpen bajorul beszélnek. Akkor gyorsan megtanul bajorul. Semmiség. (Első bajor nyelvlecke: Massel = Glück, Mampf = Brei, malad = krank.) Amikor a filmbeli bajorok elutaznak Indiába, és ott kénytelenek angolul beszélni, akkor a fordító örül, mert a

bajort még egy vérbeli németes fordító sem érti, viszont az angolt még egy átlagos németes fordító is. Aztán a fordító annak is örül, amikor a bajorok svájciakkal találkoznak Indiában, mert akkor végre kénytelenek hochdeutschul beszélni, amely nyelv fordítására a fordító tulajdonképpen szerződött. Aztán a fordító megint szomorkodik, amikor a bajorok és a svájciak búcsút vesznek egymástól Indiában, és a bajorok újfent egymással társalognak, bajorul. (Második bajor nyelvlecke: An Guadn = Guten Appetit, nicht = neda, bigga = kleben). Munkája végeztével a fordító eltűnődik, vajon melyik a nehezebb fordítási feladat: ha bajorok beszélnek bajorokkal bajorul Indiában, vagy ha svájci németek svájci németekkel svájci németül Indiában. Végül úgy dönt, hogy ha svájci németek beszélnek svájci németekkel svájci németül bárhol, az nehezebb, mintha bajorok beszélnek bajorokkal bajorul bárhol.

4.

Amikor a fordító pár órányi munka után rádöbben, hogy azért nem érti a fordítandó filmet, mert nem németül, hanem luxemburgiul beszélnek benne. Első luxemburgi nyelvlecke: Ech hunn dech gär. = Ich habe dich gern. = I love you.

5.

Amikor egy kínai (mandarinul beszélő) film angol feliratát fordítom magyarra. Az angol tele van rövid, nehezen értelmezhető mondatokkal, a mandarin–angol fordító nem erőltette meg magát, a szöveg felét eleve kihagyta, a másik felét meg nagyjából a „take” és a „put” igékkel fordította le. Ráadásul a kép sötét, mert a film egy pincéhelyiségben játszódik. És a fordítóknak amúgy is gyakran rossz felbontású filmet küldenek. Sokszor annyira, hogy nem látszik, pipát tart-e a kezében a színész, vagy napszemüveget. Tehát többnyire a kép sem segít. Amikor ötödször tekerek vissza egy-egy részt, hogy a mandarin nyelvű audióból (a hangszínből, a hangsúlyból, a szöveg mellett „produkált” sóhajokból vagy örömkialtásokból) próbáljam meg legalább azt eldönteni, hogy a szereplő éppen lelkendezik vagy inkább bosszankodik-e. És amikor rájövök, hogy egy általam nem

beszél „nyugati” nyelvnél a hangsúlyok és a hangszín alapján nagyjából meg tudom ítélni a beszélő érzelmi alapbeállítottságát (éppen dühös-e, meg van-e hatva, vagy nagyon örül valaminek), de egy ázsiai nyelvnél ez a módszer nem működik.

6.

Amikor egy Nietzsche-ről szóló kisregény fordításával bíbelődik az ember. Aminek kapcsán utána kell néznie, hogy pontosan milyen volt Nietzsche bajusza. Aztán a fordító kimegy a konyhába üzemanyagért (kávét), és miközben az kotyog a tűzhelyen, lebámul a padlóra, ahol – nem csalás, nem ámitás! – egyértelműen egy Nietzsche-fej alakú folt rajzolódik ki a regényben sokat emlegetett, jellegzetes fókabajusszal. Akkor mire gondol a fordító? Arra, hogy itt a végkimerülés, már hallucinálok, nem fordítok ma többet. Aztán arra, hogy ideje lenne felmosni a konyhában.

7.

Az embernek a sok filmfordítás és filmtolmácsolás során kialakul az az érzéke, hogy egy film rövid leírásából el tudja dönteni, sokat beszélnek-e a filmben, vagy sem. Például „a frissen munkanélkülivé vált színész nő színjátszó csoportot szervez a munkanélkülieknek, és a próbák során a nagyon különböző személyiségű emberekből igazi közösség formálódik” típusú filmekben rengeteget beszélnek, és csak úgy repkednek a lefordíthatatlan szójátékok meg a Goethe-, Schiller-, Hölderlin- és Rilke-idézetek. Az ilyen típusú filmekben garantáltan van minimum 1, azaz egy darab Vándor éji dala- / Az élet felén- / Őszi nap-idézet. Ellenpólusként ott vannak „az érzékeny kamaszfiú nem találja a hangot a szüleivel, és úgy érzi, az egész világ ellene van; barátaival éjszakánként féktelen portyára indulnak a városba, ez az ő háborújuk mindenki és minden ellen” típusú filmek. Ezekben holtbiztos, hogy keveset beszélnek, és maximum ötven szavas alapszókincset használnak. Tolmácsolás esetén az ilyen filmekre nagy halom étellel érkezem, mert szinte végig ki van kapcsolva a mikrofonom, és kedélyesen vacsorázhatom. A „munkanélküli színész nő” típusú filmeknél viszont egy korty vízre sincs esélye a tolmácsnak.

8.

Amikor első ránézésre lefordíthatatlannak tűnő szójátékra talál az ember megoldást. A megoldandó feladat: kell magyarul három szó, amelyek egymáshoz hasonló hangzásúak úgy, hogy kettő összevegyítésével nagyjából megkapjuk a harmadikat. A jelentésük pedig legyen: liba, kísértet, illetve kísértet régies szóval. Teljesen másra átírni nem lehet, mert közben a képen libát, kísértetet és kísérteties libát lát a néző.

Ekkor a fordító lerágja a billentyűzetet, és úgy gondolja, ez nem fog menni. Majd bevillan a „ludvérc” szó, amit a fordító gyerekkorában Fekete Gyula *Kincskereső Pipitér* című regényében olvasott. Ezzel meg is van a megoldás: lúd, lidérc, ludvérc. Ilyenkor a fordító fél napig boldog.

9.

A modern technológia is tartogat örömeket a fordítónak, avagy amikor az informatika meghekkeli a feminizmust. Egy feminista témájú filmben a mesterséges intelligencia (fordítástámogató szoftver, amely előfordítja a szöveget, persze csak a nagyon egyszerű mondatokat képes helyesen lefordítani) hímsoviniszta fordítást ajánl fel a fordítónak:

„That was our dream! Free women! = Ez volt az álmunk! Ingyen nők!”

A mesterséges intelligencia már soha nem mossa le magáról a „hímsoviniszta” bélyeget.

10.

Vasárnap délelőtti fordítói gondolatmenet: ha egy baromi laza figura mondja egy sorozatban, hogy „don't worry”, akkor hogy fordítsam? Elsőként a „don't worry” megoldás jut eszembe, mert aki baromi laza, az így mondaná magyarul.

11.

Amikor a fordítót talán pályafutása legmegdöbbentőbb megbízásával keresik meg egy keddi napon, délután két óra körül:

„Figyelj, lesz ma este egy színházi előadás. Az Odüsszeia dramatizált változata görögül, angolból készült magyar felirattal. Most vették észre, hogy a magyar fordítás nagyon gyatra. Ki tudnád javítani délután ötig?” Értsd: le tudnád fordítani angolról magyarra az Odüsszeia dramatizált változatát három óra alatt?

Elmélkedések

1.

Állati jó! Isteni jó! Bezzeg olyan kifejezés nincs, hogy „emberi jó”. Csak olyan, hogy „embertelen jó”. Olyan van, hogy „haláli jó”, de olyan nincs, hogy „életi jó”. És az „embertelen jó” mellett olyan is van, hogy „istentelen jó”, de olyan nincs, hogy „állattalan jó”. Biztos egy nagy állatbarát dolgozta ki a rendszert, és úgy gondolta: „Állattalan nem jó. Csak állattal.” Összefoglalva: csak állattal és ember nélkül jó, ugyanakkor Istennel kapcsolatban rugalmas a rendszer: vele is, nélküle is jó. De mindenképpen halottan.

És ha „állati jó” van, akkor „növényi jó” miért nincs? (Bár a növények legalább a „tök jó”-val képviseltetik magukat.) Miért „kegyetlen jó”, és miért nem „kegyes jó”? Miért „baromi jó”, és miért nem „baromtalan jó”? A „bitang jó”-nak mi a párja? Alapul véve azt, hogy „sehonnai bitang ember, ki most, ha kell, halni nem mer stb.”, a „bitang jó” ellentétpárja lehetne mondjuk a „petőfi jó”.

2.

Amikor a fordító nyelvi téveszmék gyártásával szórakoztatja magát:

A kokopa indiánok nyelvén 'apá' = férfi. Most már biztos, hogy a magyar is indián nyelv. Apa, férfi, nem kell több bizonyíték. Sőt, mi több: 'csont' = nyak. Egyértelműen érintkezésen alapuló jelentésátvitel: először csontot jelentett, de a nyakban is van csont, ezért aztán nyakat is. Nézzük tovább: 'ssi' = inni. Itt meg az a helyzet, hogy már az ivásnál a pisilésre gondolnak. Előrelátó nép. 'Ma' = enni, azaz mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. Amikor a magyar misszionárius tanította az imát magya-

rul, félreértették, melyik szó melyiket jelenti, és rosszul vették át. Vagy egyszerűen csak az az ősi népi bölcsesség jelenik meg itt a nyelvben, hogy enni mindenképpen ma akarok (ha lehet, teper-tőkrémet és szilvásgombócot, de ezt már a kokopák sem tudták egy szóba belesűriteni). A végső érv: 'matt' = talaj, mert a talajon fekve szokták mondani, hogy „mattreszeg vagyok” (érintkezésen alapuló jelentésátvitel, hiszen a beszélő érintkezik a talajjal).

3.

Amikor a nyelv felülírja a matematikát:

A féloldali fejfájás ugyanazt jelenti, mint az egyoldali fejfájás. A fél szem ugyanazt, mint az egy szem. Tehát: $1 = 0,5$. Fél füllel hallgat, fél kézzel csinál és félvállról vesz, tehát: $0,5$ fül = 1 fül, $0,5$ kéz = 1 kéz, $0,5$ váll = 1 váll.

A $0,5$ néha harminccal egyenlő (fél óra), néha hattal (fél év), néha ötvennel (fél évszázad).

A féleszűt, félnótást, félkegyelműt és félvért nehéz lenne egyenlettel felírni. Előbb meg kellene számolni az agysejteket és vérsejteket.

A jogban a „fél” egy egészet jelent, a „felek” pedig két egészet. „Felek vállalják...” Ha már úgymint mindenki fogadkozik, akkor miért nem „Egész vállalja...”? Különben is, mi az, hogy „harmadik fél”, ő kinek a fele, vagy neki ki a másik fele? Ha jelen van egy harmadik fél, akkor már másfelelen vannak. És ha a harmadik féllel együtt vannak másfelelen, akkor csak úgy lehetnek ketten, ha a két félen kívül két harmadik fél is jelen van. Ilyenkor ketten vannak, holott valójában négyen. És miért nem szoktak „negyedik fél”-ről beszélni? A negyedik feleket beszuvasztják a „harmadik fél” fogalma alá, és kész.

Az „egy pár félcipő” tulajdonképpen két cipő, amelyek mindegyike félcipő. A „fél pár félcipő” pedig egy cipő, amely félcipő. A fél pár félcipő tehát egy darab cipő, de ez a tízes számrendszeren belül is zökkenőmentesen értelmezhető, hiszen kétszer szerepel benne a „fél”, és két fél ugyebár egy egész.